

Z historie rybníků na Břeclavsku

Emil Kordiovský, Břeclav

Abstrakt: Nejstarší písemná zmínka o rybnících na Břeclavsku pochází z listiny Jana Lucemburského z r. 1332, v níž se potvrzují Hartneidovi z Lichtenštejna výsady a práva, k jihomoravskému majetku se všemi „...vodami, rybníky, rybolovy...“. V té době patřily Lichtenštejnům majetky na Mikulovsku, o něž však přišli v r. 1560 a poté postupně drželi panství Valtické, tehdy na území Dolních Rakous, lednické a od r. 1638 i břeclavské. Na vyjmenovaném území vybudovali Lichtenštejnové v průběhu staletí na téměř tři desítky rybníků. V průběhu 19. století zde odolali tlakům na rušení rybníků, a tak se v dnešním Lednicko-valtickém areálu dochovaly čtyři velké rybníky výtažné - Nesyt, Hlohovecký, Prostřední lednický a Mlýnský a čtyři drobné rybníčky zv. Allahy na pozemcích zaniklé vsi Aloch. Zvláštními rybníky, které nebyly určeny rybníčnímu hospodaření, byly rybníky Zámecký a Růžový v lednickém zámeckém parku, které byly vybudovány až v letech 185-1811 jako součást zámeckých parkových úprav.

Vedle různých archivních pramenů je vývoj rybníční soustavy v LVA zachycen i na mapách Müllerově z r. 1720, I. vojenském mapování monarchie z let 1764-1768 a II. vojenském mapování, vzniklém po r. 1836. Zámecký rybník dokladujeme na výřezu ze situačního plánu lednického lesního revíru z r. 1844.

Klíčová slova: Lednicko-valtický areál, rybníční soustava, zakládání rybníků, rušení rybníků, Müllerova mapa Moravy, I. a II. vojenské mapování rakouské monarchie.

Rybníkům a rybníkářství na Moravě a ve Slezsku se souhrnně naposledy věnoval Rudolf Hurt, jehož práce Dějiny Rybníkářství na Moravě a ve Slezsku je dnes stará již půl století a pokud vím, nebyla doposud překonána, ba ani nahrazena prací novou. Brněnský archivář a historik čerpal při jejím zpracování jak z tehdy známé literatury, tak zejména z pramenné základny, i když, jak přiznává, [Hurt 1960, 2] dva nejdůležitější fondy velkostatek Lednice a Valtice nebyly v té době ještě zpracovány, takže jich nemohl v plné šíři využít. A vskutku v obou těchto fondech, uložených v Moravském zemském archivu v Brně, lze najít řadu plánů, smluv i dalších informací, ale také účetního materiálu, v nichž je možno získat ještě řadu nových poznatků o lichtenštejnském rybníčním hospodaření. V jeho práci jsou uvedeny jak prameny, tak literatura, zabývající se touto problematikou, a jak již bylo řečeno výše, novějšího zpracování se rybníkům v širším souhrnu od Hurtovy práce nedostalo.

Podle R. Hurta nejstarší doloženou zmínkou o existenci rybníků v kraji pod Pálavou jsou vypočítávány rybníky v příslušenství Sirotkého hradu a hradu v Nejdku k r. 1332. V té době již zřejmě majetek, příslušný k hradu, byl v rukou Lichtenštejnů, kteří jej postupně získávali za nejasných okolností od rodu Sirotků. Lichtenštejnové se v tomto kraji objevili v r. 1249, kdy dostali za služby, jež prokázali moravskému markraběti a pozdějšímu českému králi Přemyslovi Otakarovi II., městečko Mikulov a postupně svoje držby rozšiřovali a upevňovali. S jejich držbou můžeme spojovat i onu první zmínku o rybnících v příslušenství majetku Hartneida z Lichtenštejna, v níž se potvrzují výsady a práva, k jejich jihomoravskému majetku se všemi „...vodami, rybníky, rybolovy...“, kterou mu udělil Jan Lucemburský [Bistřický, 101]. Z formulace listiny však nevyplývá, že by staviteli zmiňovaných rybníků byli přímo Lichtenštejnové, neboť většinu majetků Sirotků získal tento rod až někdy v první třetině 14. století, tedy nedlouho před vydáním citované listiny. Přesto vzhledem k dalším jejich aktivitám v tomto směru jejich fundátorství nemůžeme vyloučit.

Písemné prameny pak až do 60. let 14. století o rybnících na Břeclavsku mlčí. Poté se však zprávy začínají množit a do konce století jsou doloženy rybníky v Křepicích (1364-1437), [Hurt 1960, 29] mezi Rakvicemi a Velkými Pavlovicemi rybník Trkmanský, jenž byl 1. února 1373 zakoupen bratřími z Lichtenštejna, [Hurt 1960, 45-46] k r. 1373 je doložen rybník v Morkůvkách a Boleradicích, [Hurt 1960, 29] k r. 1388 Částkovec u Klobouk, [CDM XV 241, č. 278; Hurt 1960, 21] 1390 na ZSO Divice u Brumovic, [CDM XV 277, č. 315; Hurt 1960, 40] 1393 Hamadský rybník u Valtic, [Hurt 1960, 43] 1394 rybníky u Drnholce. [Hurt 1960, 21] Z uvedených údajů je tedy pravděpodobné, že k prvnímu významnějšímu zakládání rybníků dochází v tomto kraji až ve druhé polovině 14. století.

Poslední dva Hurtem uváděné rybníky však nepochybně již se jménem Lichtenštejnů spojit můžeme, neboť leží na pozemcích, jež v té době byly ve vlastnictví rodu. Další rybníky spojené se jmény Lichtenštejnů nacházíme ve známém lichtenštejnském urbáři z r. 1414. Také zde není nikde uvedeno, že by byli iniciátory jejich vzniku. Bertold Bretholz v komentáři k edici urbáře uvádí, že rybníky byly u Klentnice, Šakvic, Lednice a Sedlece, [Bretholz 1930, XV] dále je jmenován Střelecký rybník u Mikulova [Bretholz 1930, 23] a jakýsi rybník u Drnholce, z něhož z poloviny vody platí mikulovský Hanns Schaffer na sv. Jiří a na sv. Michala po 26 gr., a taktéž u Drnholce je uváděno pole zvané Teichfeld. [Bretholz 1930, 122] O rybníku šakvicím [Bretholz 1930, 55] se dozvídáme, že patří Lichtenštejnskému domu z jedné čtvrtiny, a o rybníku u Lednice, že se nachází „in der Zwentna“. [Bretholz 1930, 73] Platy z rybníků jsou uváděny u Jevišovky [Bretholz 1930, 125] a Novosedel. [Bretholz 1930, 134] Do doby předhusitské pak Hurt podle písemných pramenů klade ještě vznik rybníků ve Vrbici, Novosedlích, Němčičkách, Klentnici, Šakvicích, Lednici, Alochu, ZSO Jelčinu, Ladné, ZSO Skřípov, Křepicích, Mikulově a Sedleci.

Husitství zřejmě pozornost od budování rybníků na čas odvrátilo. Po skončení husitských válek se pozornost k rybníkům opět vrací. Jednak došlo ke značnému zpuštění vsí a v důsledku toho k poklesu počtu poddaných a obdělávané plochy polí. „Zakládání nových a rozšiřování již stávajících rybníků bylo někdy jediným východiskem ze svízelného hospodářského postavení feudála.“ [Hurt 1960, 54] Ti začali v hojně míře využívat zpustlých polí zaniklých vsí, kterých byly především po válkách poděbradských mezi Jiřikem Poděbradským a uherským králem Matyášem právě na jižní Moravě desítky. Tak v r. 1546 město Brno zřídilo nový rybník u Morkůvek na pustých gruntech přestavlkých [Hurt 1960, 62] nebo v r. 1574 klášter zábrdovický zřídil rybník Závist neboli Knapěk v pusté vsi Částkovic. [Hurt 1960, 60] Budování rybníků mělo i ekonomické vazby. Spotřeba ryb ve středověku souvisela s množstvím různých církevních pústů, neboť rybí maso bylo považováno za postní jídlo. Majitelům rybníků z této skutečnosti plynuly významné zisky a např. z některých účetních údajů lichtenštejnského podnikání bylo zřejmé, že rybníky v 16. a 17. století byly ziskovější než rozsáhlé lesní komplexy na jejich statcích. Rybníkářství se tak stávalo „jakousi první hospodářskou velkovýrobou na tehdejším šlechtickém velkostatku a zároveň tedy jakýmsi pokrokem a postupem od rostlinné prvovýroby...“ [Hurt 1960, I, 54]

Skutečný rozvoj rybníků pak je možno připsat století šestnáctému. To zachycuje v písemných pramenech další rybníky v Boleradicích, Kurdějově, Březi, Velkých Pavlovicích, Němčičkách, Vlasaticích, Morkůvkách, u Jevišovky, Novosedel a Krumvíře. V několika případech jsou zachyceny rybníky již existující jmenovitě, když byly předmětem sporů nebo prodejů.

Pro šestnácté století již R. Hurt nenalezl nové rybníky na lichtenštejnských statcích. Zřejmě v tomto období již Lichtenštejnové zakládání rybníků nepodporovali, neboť

jejich množství bylo dostatečné a nenalézali plochy vhodné k jejich založení. Můžeme na to usuzovat z poznámky V. Voldána a A. Mišíka v inventáři fondu F 94 - Velkostatek Valtice 1391-1945, [Voldán, V. - Mišík, A., XII] že roku 1725 bylo v jejich držení 20 rybníků. V jejich výčtu se nacházejí rybníky na všech třech panstvích – lednickém, valtickém i břeclavském.

V r. 1560 museli Lichtenštejnové prodat mikulovské panství a v r. 1574 je získal Adam z Ditrichštejna. Při této příležitosti byl pořízen urbář, který zachycuje i stav rybníků na panství. Lze předpokládat, že jejich zřizovatelem byli původní majitelé. Na panství existoval tehdy Nový knížecí rybník s násadou 300 kop kaprů, který doplňovaly rybníky Kalgen (170 kop), Terraß (15 kop), Kutler (30 kop), Lelusch (30 kop), Strelitz (30 kop), Klasser (24 kop), Pfassen (30 kop), Altperg (10 kop) a rybník u Strachotína (200 kop). [MZA, F 18, inv.č. 1095]

Pro dnešní Břeclavsko jsou v písemných pramenech od 14. do 18. století zachyceny rybníky na katastrech 44 vsí, městeček a měst, a vzhledem k tomu, že lichtenštejnské statky zasahovaly i do Dolního Rakouska, pak i na pěti katastrech dolnorakouských dnešní příhraniční oblasti. Na některých katastrech jich bylo doloženo i více (Lednice, Mikulov, Hustopeče ad.). Protože ne vždy byly rybníky uváděny jménem, pojmenovaných rybníků známe z teritoria okresu Břeclav celkem 56.

Pramenný materiál pro historii rybníků v oblasti Lednicko-valtického areálu nacházíme v několika archivních fondech Moravského zemského archivu v Brně a v obou archivech lichtenštejnských ve Vídni a Vaduzu. Vedle písemných pramenů různé provenience (u nás především archivních fondech Moravského zemského archivu v Brně) můžeme sledovat existenci a postupný výskyt či zanikání rybníků na mapových podkladech. [<http://oldsmap.geolab.cz>] Nejstarší vyobrazení rybníků nacházíme na Komenského mapě Moravy z r. 1627, která zaznamenává dvě vodní plochy Kobylského jezera mezi Boleradicemi, Brumovicemi a Kobylím, rybník Nesyt (ten je dokonce označen jménem) pod Hodonínem na řece Kyjovce a rybník Měninický. Žádný další rybník na celé Moravě Komenský nezakreslil, což v tomto případě ovšem neznamená, že zde významnější rybníky neexistovaly. Vždyť již od počátku 15. století máme na jižní Moravě doložen např. sedlecký rybník, který dodnes patří k největším moravským rybníkům, nemluvě o řadě rybníků dalších, které vznikaly v 15. a 16. století. Vysvětlení můžeme nalézt v tom, že ony tři byly v době Komenského nejznámější a svojí rozlohou natolik výrazné, že je autor do své mapy zaznamenal, i když např. Kobylské jezero topograficky ne zcela přesně.

Přesnější zobrazování nacházíme až na mapách 18. století a mladších. Již na Müllerově mapě Moravy z r. 1716 (zde tisk z r. 1720) [MZA Brno, D 22] jsou podrobně zachyceny rybníční soustavy v tomto kraji, a to jak rybníky velké např. na Pohořelicku a Vlasaticku, či soustava mikulovsko-valticko-lednická, tak i malé soustavy rybníků ležících např. v okolí Hustopečí, na Trkmance nebo na brněnském Kloboucku. Zásadním mapovým podkladem jsou pak obě vojenská mapování monarchie. První mapování, zv. Josefské vzniklo v letech 1764-1768 a na něj navazující druhé zv. Františkovo pochází z let 1836-1852. [<http://oldsmap.geolab.cz>]

Námi sledované území mezi Mikulovem a Břeclaví, zobrazující moravskou a rakouskou příhraniční oblast v držení Lichtenštejnů, zachycuje po obou stranách hranice na moravské straně 11 rybníků, na straně dolnorakouské pak dalších 20 rybníků (nedostatkem této části mapy je ta skutečnost, že na rakouské straně rybníky nejsou pojmenovány). V době pořizování mapy již z významnějších rybníků chybí např. pod sedleckým Nesytem a Hlohoveckým rybníkem již zrušený rybník Horní.

Na druhém Františkově mapování monarchie, vyvolaném nedostatkem map zjišťovanými za napoleonských válek, je bohužel problematické identifikovat některé rybníky, neboť

barevně splývají. Námi použitá mapa sice vychází z Františkova mapování, avšak byla reambulována v 70. letech 19. století, neboť je zde již zachycena železniční trať na Mikulov a Znojmo, která byla dobudována v r. 1872. I tak na moravské straně hranice (rakouské příhraničí jsem neměl bohužel k dispozici) nacházíme mezi Mikulovem a Břeclaví 9 rybníků. Zároveň však zde můžeme již pozorovat další zánik některých rybníků, který sahal v první vlně již do 18. století, kdy došlo k poklesu oblíbenosti konzumace rybního masa a rybníky snížily rentabilitu a stagnovala také cena ryb oproti vzrůstu cen ostatních potravin. [Hurt 1960, II, 123] Další pokles cen rybního masa nastal po zrušení řady klášterů v r. 1782 na základě josefinských reforem. V důsledku toho dochází k vysoušení rybníků a jejich proměny v louky, [Hurt 1960, II, 124] které poskytovaly píci pro hovězí dobytek, jehož chovy vzrůstaly. Proto na soustavě rybníků již nenacházíme u Staré Břeclavi Starobřeclavský rybník, který byl rovněž vysušen a na jeho ploše je vyznačena louka. Zato je zde již zakreslen Zámecký rybník lednický. Mluvíme-li o rybníční soustavě lednicko-valtické, nelze Zámecký rybník, ležící severně od lednického zámeckého komplexu, opominout. Tento rybník se však od počátku své existence vymyká hospodářsky využívaným vodním plochám na lichtenštejnských statcích. Již jeho poloha a od počátku tvořený a upravovaný projekt dávaly rybníku odlišnou náplň, než měly rybníky mezi Sedlecem a Lednicí, rybníky na břeclovském panství nebo Allahovy rybníky v blízkosti Hlohovce. Zámecký rybník byl projektován kolem r. 1805, z kteréhožto data je zachován jeho nejstarší plán, uložený v Moravském zemském archivu v Brně a o němž Z. Novák uvažuje jako o práci lichtenštejnského zahradníka Bernarda Petriho. [Novák 2004, 427] Po několika změnách projektu a terénních úpravách dnes existuje rybník o výměře 29 ha, hloubce 1,3 m a 16 ostrovech zčásti mezi sebou propojených mosty, který byl vybudován v letech 1805-1811. V tomto prostoru se před terénními úpravami nacházel původní tok řeky Dyje, která se ovšem velmi často rozlévala až téměř k samotnému zámku. Proto byl říční tok nejprve odkloněn severním směrem k minaretu z let 1797-1802 a v uvolněném prostoru bylo započato s hloubením rybníka. Ty měly být původně tři, ale nakonec vznikl pouze rybník Zámecký a pod oranžerií a pozdějším skleníkem Růžový. Hlína ze dna hloubených rybníků byla použita jednak k vytvoření ostrovů, jednak k navýšení původního terénu nad inundaci. Údajně se na zemních pracích podílelo každoročně 300-700 lidí, kteří vytvořili dílo v tehdejší ceně 2 mil. zlatých. Rybníky se staly nedílnou součástí zámeckého parku a sloužily pouze voluptárním účelům, pro které byly doplněny romantickými stavbami římského akvaduktu nebo umělé jeskyně. Po rozpadu monarchie a po Saintgermainské mírové smlouvě se ocitlo Valticko na území ČSR. [Kordiovský, 2002, 15-36.] Proto byla v r. 1937 na základě technické zprávy kanceláře břeclovského podnikatele Emiliana Bartoše nově upravována lichtenštejnská vodní práva na území ČSR. V této zprávě jsou zachyceny rybníky Hlohovecký (Bischofswarterteich) a rybníky Allahovy. [Bartoš 1938] Hlohovecký rybník (Bischofswarther Teich) leží na k. ú. Hlohovce (73,39 ha) a Lednice (33,54 ha). Na celkové rozloze 106,93 ha zadržoval v době pořízení výpočtů (r. 1938) 1,841.717 m³ vody. Byl napájen z výtoku sousedního Nesytu (Steindamm Teich) vodním příkopem zvaným Neurissbründl a z pěti pramenů v obci Hlohovec. Ve zdejší rybníční soustavě byl po Nesytu druhým rybníkem, avšak obhospodařován byl současně s Prostředním a Mlýnským, takže buď Nesyt, nebo další tři byly vypuštěny zcela nebo naplněny jen zčásti. Pokud se Allahových rybníků týká, byla jim v r. 2007 věnována pozornost v publikaci Allahy, revitalizovaná rybníční soustava, vydaná Biosférickou rezervací Dolní Morava. [Hrib 2007] Z nálezu E. Bartoše vyplývá, že Allahovy rybníky leží v trati Allach Feld na k. ú. obce Valtice a jsou napájeny z prameniště Goldbründl. Od prameniště asi ve

vzdálenosti 700 m leží první rybník o rozloze 1,0387 ha s obsahem vody 9041 m³. Po dalších 280 m od hráze ležel 2. rybník, dnes již zaniklý, po dalších 540 m od původní hráze je nejmenší 3. rybník o výměře 0,5 ha a obsahu vody 5180 m³. Rybník č. 4 leží zčásti na k. ú. Charvátské Nové Vsi (dnes místní část Břeclavi) a zčásti na k. ú. Hlohovce. Jeho výměra činí 1,608 ha a obsahuje 13565 m³ vody. Za tímto rybníkem je asi ve vzdálenosti 320 m opět zrušený rybník č. 5 a po dalších 300 m bývalý rybník č. 6. Po koruně jeho hráze vede cesta k saletu Tří grácií. Těsně pod touto hrází leží rybník č. 7, který vznikl přehrazením chobotu Prostředního lednického rybníka. I tento rybník se rozkládá na k. ú. Charvátské Nové vsi a Hlohovce. Jeho výměra činí 0,9 ha a zadržuje 3023 m³ vody. Již tedy ve 30. letech 20. století z původních sedmi rybníků byly zavodněny jen čtyři (I, III, IV a VII), které byly průtočné a napájeny z prameniště ležícího v blízkosti rybníčků.

Mluvíme-li dnes o rybníční soustavě v Lednicko-valtickém areálu, je to výsledek hospodářského podnikání Lichtenštejnů, kteří na jižní Moravě získali první statky na Mikulovsku v r. 1249 a postupně po jeho ztrátě v kraji drželi panství valtické, lednické (k němuž v r. 1599 přikoupili město Hustopeče) a břeclavské se statkem lanžhotským. Jejich zakladatelské dílo v oblasti rybníkářství je doloženo zmínkami o budování rybníků na svých panstvích již od 14. století, které vytvořili díky geografickým podmínkám na potocích od Mikulova až po Břeclav. Čtyři velké rybníky mezi Sedlecem a Lednicí i soustava malých rybníků Allahových jsou dodnes svědkem jejich podnikání v této oblasti. Díky tomu patří kraj na hranici mezi Mikulovem a Břeclaví mezi významné rybníkářské oblasti v naší republice, kde rybníky přežily i násilné vypouštění a likvidaci v konci 18. a v průběhu 19. století. Vedle nepochybného hospodářského významu jsou dnes i důležitým prvkem krajinným se všemi aspekty jejich dalšího využívání.

Prameny a literatura:

http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?z_height=70&z_width=0&z_newwin=0&map_rot=1vm&lang=cs

Laboratoř geoinformatiky UJEP v Ústí nad Labem: *I. vojenské mapování - Morava sekce 120b a 121b.*

Moravský zemský archiv v Brně: *D 22 - Sběrka map a plánů, inv. č. 1329: Tabula generalis Marchionatus Moraviae in sex circulos Divisae Joah Christoph Müller; F18 - Hlavní registratura Ditrichštejnů v Mikulově; F 132 - Lichtenštejnská katastrální správa 1775-1941; F94 - Velkostatek Valtice 1391-1945; F 63 - Lednice - statek 1578-1924; F132-Lichtenštejnská katastrální správa Olomouc.*

SOkA Břeclav se sídlem v Mikulově, *Sběrka digitální fotografie: II. vojenské mapování, Morava sekce m144_o_13_ii, m144_o_13_iii*

Bartoš, Emilian: *Vodní práva knížete z Liechtensteinů.* Břeclav, prosinec 1938, uloženo v Městském muzeu Valtice.

Bistřický, Jan a kol.: *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu 1173-1380.* I. díl, Brno 1991.

Bretholz, Bertold: *Das Urbar der Liechteinischen Herrschaften Nikolsburg, Dürnholz, Lundenburg, Falkenstein, Feldsberg, Rabensburg, Mistelbach, Hagenberg und Gnadendorf aus dem Jahre 1414.* Reichenberg und Komotau 1930.

Hrib, Michal a kol.: *Allahy - revitalizovaná rybníční soustava.* Malovaný kraj Břeclav 2007.

Hurt, Rudolf: *Dějiny Rybníkářství na Moravě a ve Slezsku,* I, II. Krajské nakladatelství v Ostravě 1960.

Kordiovský, Emil: *Správní vývoj okresu Břeclav*. In: Papírník, Miloš - Šuláková, Ludislava: *Bibliografie okresu Břeclav*. Brno 2002.

Novák, Z.: *Zámecká zahrada*. In: Městečko Lednice (ed. E. Kordiovský), Lednice 2004.

Voldán, V. - Mišík, A.: *F 94 - Velkostatek Valtice 1391-1945*. MZA Brno, NAD 358.

Přílohy:

1 Müllerova mapa Moravy 1720, výřez

2 Rybníky na I. vojenském mapování (Morava), sekce 120b

3 Rybníky na I. vojenském mapování (Morava), sekce 121b

4 Rybníky na I. vojenském mapování (Dolní Rakousko), sekce 23

5 Rybníky na I. vojenském mapování (Dolní Rakousko), sekce 24b

6 Rybníky na II. vojenském mapování, sekce *m144_o_13_ii*

7 Rybníky na II. vojenském mapování, sekce *m144_o_13_iii*

8 Zámecký rybník v r. 1844. MZA F 31, inv. č. 915.

Emil Kordiovský, Břeclav, Nová 4, Břeclav, 690 02, emil.kordiovsky@seznam.cz